

El diàleg entre tradicions religioses i espirituals en Raimon Panikkar

Francesc Torradeflot Freixes

Doctor en Teologia i director de l'Associació UNESCO per al Diàleg Interreligiós

La importància de l'experiència espiritual

Panikkar és ell mateix una realitat existencial intercultural i inter-religiosa i s'ha anat convertint en el portaveu autoritzat de moltes persones que arreu del planeta viuen realitats complexes, híbrides i de mestissatge. No podem pas dir que sigui un teòric, si més no, únicament. Òbviament no cal tenir experiència de tot per poder parlar-ne amb propietat, però l'experiència és clarament un valor afegit. Diferents tradicions religioses i espirituals, diferents continents, diferents llengües, etc. Fill de la diversitat, va viure en la diversitat i la diversitat el va fer pensar, patir i estimar.¹ Panikkar no sabia viure superficialment, a mitges. Va viure intensament i volia viure en profunditat. Quan va celebrar l'aniversari de la seva ordenació a Montserrat va demanar perdó emocionat a tots els que hi érem i als que no hi eren. El seu perdó era per no haver viscut en profunditat allò que pensava i creia. Potser no ho visqué tot com hauria volgut, però sabia del cert el que calia i ho va saber explicar, que no és poc. Per copsar bé el seu

1. Tot l'article s'inspira en part en F. TORRADEFLOT, R. Panikkar: *La théologie des religions chrétienne et cosmothéandrique -trinitaire- fondée sur une théologie fondamentale diacritique* a ID., *La Théologie des religions - De John Henry Newman à Jacques Dupuis et à Raimon Panikkar* (Centre d'Histoire des Religions, Louvain-La-Neuve, 2005), ps. 99-126.

pensament hem d'entendre bé l'ànima índia i hindú que no sap ni vol rebutjar res del que li sembla bo. Alguns occidentals de soca-rel es posaven nerviosos quan li demanaven posicionaments a favor i en contra. Ell sempre dubtava, perquè sempre creia que la veritat no era exclusiva sinó que era relacional.

La seva teologia o filosofia de les religions és una teologia que s'inscriu en la seva voluntat del «teòleg en llibertat».² La cristiania, de la qual parla sovint, és una experiència personal del Crist, viscuda en petites comunitats, que demana una actitud crítica i coratjosa davant del món i davant de les institucions de poder religiós.³ El seu respecte per la diversitat explica també el seu afany per la seva independència (ell diria *inter-in-dependència*). No li agradava ser classificat dins de cap corrent teològic ni filosòfic. Li semblava que era renunciar innecessàriament a un tros de veritat. Potser per això era tan gelós de la seva singularitat i, com a pedagog, sempre prestava més atenció a les carències que a allò que ja s'havia assolit. Aquesta llibertat de formes i d'etiquetes fa difícil qualsevol anàlisi de l'obra de Raimon Panikkar. Ell donava una importància especial a les paraules. Diversos neologismes conformen el centre del seu pensament, posant en relleu la relació íntima entre etimologia i significat.⁴

El seu pensament és integrador i relacional. El seu pensament i el seu discurs no es poden separar de la seva adhesió a la concepció de la unitat no dual de l'univers (**advaita**). Panikkar rebutja la separació de teologia i filosofia, que considera íntimament relacionades amb l'experiència espiritual i religiosa. De fet, seria millor parlar de **saviesa** sobre les religions, d'inspiració divina. Això permet integrar tota l'experiència veritablement humana i la reflexió humanista que d'una altra manera haurien quedat al marge. Així, «la teologia cristiana de les religions ho serà no solament gràcies a l'objecte del seu estudi —la presència del Déu cristià en les religions—, sinó també, i sobretot, pel subjecte-font

2. Raimon PANIKKAR, *La experiència de Dios* (col. G. S., 7) (Madrid, PPC, 1994), p. 85.

3. R. PANIKKAR, *The Jordan, the Tiber and the Ganges - three Kairological Moments of Christic Self-Consciousness*, a J. HICK, P. F. KNITTER (ed.), *The Myth of Christian Uniqueness*, p. 113.

4. Cf. R. PANIKKAR, *Benaurada senzillesa* (Barcelona, La llar del llibre, 1988), p. 119.

El cosmoteandrisme és l'actitud fonamental que ens fa capaços de comprendre i de compartir les idees essencials de la major part de les religions del món.

que inspira aquesta reflexió fent del teòleg necessàriament un espiritual».⁵

El fonament de l'experiència religiosa és, per a Panikkar, cosmoteàndric.⁶ La realitat és cosmoteàndrica. Es tracta d'una mena de rerefons trinitari transcultural.⁷ El cosmoteandrisme és l'actitud fonamental que ens fa capaços de comprendre i de compartir les idees essencials de la major part de les religions del món.⁸ El cosmoteandrisme és l'**alfa** i l'**omega** de la història de la consciència humana. Es tracta de tres dimensions en mútua relació que constitueixen la realitat. Òbviament la perspectiva que en té Panikkar és trinitària, però aquesta realitat és cosmoteàndrica arreu i expressa la fi de la consciència religiosa de la humanitat i la millor interpretació de l'experiència mística, entesa com la plenitud de l'experiència religiosa. Totes les persones i totes les religions i espiritualitats han d'arribar a aquesta consciència.⁹ El misteri comú és Déu viscut per l'ésser humà en el món. Hi ha una clara relació entre l'intent d'integració de la realitat que suposa el cosmoteandrisme, la

5. F. TORRADEFLOT, *R. Panikkar: La théologie des religions chrétienne et cosmothéandrique -trinitaire-fondée sur une théologie fondamentale diacritique* a Id., *La Théologie des religions*, ps.100-101.

6. El criteri cosmoteàndric és transversal en l'obra de Panikkar: M. DELAHOUTRE, art. *Panikkar Raimundo*, dans P. POUPARD (ed.), *Dictionnaire des religions* (Paris, P.U.F.,1984), p. 1259.

7. Cf. R. PANIKKAR, *La experiencia de Dios*, ps. 55-56.

8. Cf. R. PANIKKAR, *La Trinidad y la experiencia religiosa* (Barcelona, Obelisco, 1989), ps. 31-32.

9. Cf. R. PANIKKAR, *La Trinidad y la experiencia religiosa*, ps. 105, 109-110, 117; Id., *La nova ino-cència*, a «Qüestions de Vida Cristiana», núm. 133 (1986), ps. 123-126; Id., *Il silenzio di Dio - la risposta del Buddha* (Roma, Borla, 1985), p. 171, nota 85; Id., *Le mythe comme histoire sacrée*, p. 301; Id., *For an Integration of Reality*, p. 89; Id., *The Vedic Experience - Mantramajjari* (Darton, Longman & Todd, 1979), p. 14; Id., *La intuición cosmoteàndrica*, a «Qüestions de Vida Cristiana», núm. 120 (1984), ps. 85-91; M. DELAHOUTRE, *Préface* a R. SMET, *Essai sur la pensée...*, p. 5; R. SMET, *Essai sur la pensée...*, ps. 24, 26-29.

El Crist és la manifestació del misteri de la unió de les dimensions divina, humana i còsmica de la Realitat. Sentint que és fidel a la tradició, Panikkar prefereix parlar de «cristofania» més que no pas de «cristologia»

voluntat de diàleg entre les religions i l'intent d'integració de les diverses dimensions de l'ésser humà en la persona.¹⁰

Aquesta experiència religiosa l'anomena «intra-religiosa» o mística. La mística que ell mateix no gosa atribuir-se però que reconeix amb algunes persones que ha conegut i que ha aconsellat o, fins i tot, inspirat, com ara per exemple, els dos monjos catòlics francesos, que han marcat el diàleg hindú-cristià, Jules Monchanin (Swami Paramarubyanda) i Henri Le Saux (Abhishiktananda).

Cristofania

Panikkar s'atansa a les religions des del Crist. Planteja un pancristofanisme en proposar el Crist com el centre hermenèutic i ontològic. El Crist és vist com l'encarnació d'una realitat «cosmoteàndrica» i que governa tots els éssers («ontonomia»). El Crist és la manifestació del misteri de la unió de les dimensions divina, humana i còsmica de la Realitat. Sentint que és fidel a la tradició, ell prefereix parlar de «cristofania» més que no pas de «cristologia», perquè aquest darrer terme el considera massa lligat al paradigma cultural «tribal» encarnacionista. La cristofania, en canvi, és l'autoreflexió cristiana del tercer mil·lenni que suggereix que la trobada amb el Crist no es pot reduir a una aproximació doctrinal o intel·lectual. Panikkar considera que el terme cristofania integra el *mythos* com el fons sobre el qual cada manifestació del *logos* troba el seu sentit. En tant que teòleg cristià, Panikkar veu la frag-

10. Cf. M. VELASCO, *Introducción*, a «Jano», núm. 737 (1986), ps. 6 i 10, nota 35; R. PANIKKAR, art. *Medicina y religión*, a «Jano», núm. 737 (1986), ps. 21 i 26, nota 52.

Pot semblar que hi ha moltes religions, però hi ha una *unitat fonamental*, essencial en el Crist, que és l'expressió (símbol) única no dual d'una realitat cosmoteàndrica que governa tots els éssers.

mentació del coneixement del Crist com la font de tensions interculturals i interreligioses. Aquesta realitat no és plural en el sentit d'atomitzada o disseminada —encara que pugui aparèixer com a tal en la seva manifestació màyica—,¹¹ però no és tampoc única, sinó no dual (*advaita*). No hi ha cristofania absoluta. És *pluralista*. La cristofania no intenta ser universal (o «imperialista»), sinó només creïble.¹² Recorda que la seva fe en Crist no l'allunya dels éssers humans i així interpreta la voluntat de Crist que ha superat els límits de la Llei jueva mitjançant el testimoni de la seva sang però que s'ha vist tancat per una eclesiologia ideològicament dependent del poder de l'imperi romà.¹³

Per aquest motiu les religions han de desenvolupar un diàleg interreligiós fundat sobre el diàleg «intrareligiós» de cada tradició amb si mateixa, de cada creient amb la seva pròpia tradició, amb l'essència amagada, amb el seu ésser autèntic. L'origen del diàleg ha de ser el *pneuma* per sobre del *logos* o el *mythos*.¹⁴ Es tracta de travessar la barrera de la superfície, en què tot sembla diferent, i l'essencial on tot és u. Però per fer això s'ha de passar pel primer per arribar al segon. Ens cal recor-

11. Màyica és l'adjectiu de maya, que és el substantiu sànscrit que es tradueix com a il·lusió còsmica i que expressa la realitat aparent en la seva manifestació plural. Oculta i revela alhora el Brahman (la divinitat). Sense Maya no podem conèixer Brahman, però Maya no és Brahman.

12. Cf. R. PANIKKAR, art. *A Cristophany for our times*, a «Theology Digest», 92/34, ps. 3-21; Id., *The Jordan, the Tiber and the Ganges*, a J. HICK – P. KNITTER (eds.), *The Myth of Christian Uniqueness - Toward a Pluralistic Theology of Religions* (New York, Orbis Books, 1987), ps. 113-114.

13. Cf. R. PANIKKAR, art. *La religió com a secta*, a «Avui», 14 juliol de 1994.

14. Cf. P. F. KNITTER, *No Other Name? - A Critical Survey of Christian attitudes toward the World Religions*, (New York, Orbis Books - Maryknoll, 1984), p. 214.

dar aquí la importància que té per a Panikkar el símbol.¹⁵ Pot semblar que hi ha moltes religions, però hi ha una *unitat fonamental*, essencial en el Crist, que és l'expressió (símbol) única no dual d'una realitat cosmo-tèandrica que governa tots els éssers.

En ple procés de distanciament amb l'Opus Dei (anys 50 i 60 del segle passat), viatja i fa estades a l'Índia, la terra estimada del seu pare. La imatge panikkariana de Crist està marcada per l'hinduisme: sobretot el Pantocrator i *antaryamin* —«guia interior del cor humà».¹⁶

L'òptica cristocèntrica no exclou la centralitat teològica del seu pensament trinitari.¹⁷ La seva visió trinitària és un «universal» cultural i humà, comú a totes les manifestacions religioses autèntiques.¹⁸ El Crist és la mediació total, única, acceptada per totes les religions; ningú no va cap a Déu si no és en i per al Crist, però això sí, més enllà del credo, del temps i del lloc. Però ell diu clarament que Jesús és l'epifania central o plena de Crist. És una perspectiva crística de la salvació que afecta les relacions entre els cristians i les altres religions: Crist ha salvat no només els cristians —conscients— sinó també tota la humanitat i tot el cosmos, ja que és universal. Les religions actuen de manera salvífica per una «gràcia» desconeguda del Crist.¹⁹ Crist, conegut o desconegut, fa possible la religió perquè és l'únic punt d'unió entre allò creat i allò no creat. Per això Panikkar parla de la «intuïció profunda i profètica» de l'espiritualitat neohindú, que mentre parla de Crist subratlla l'omnipresència d'una «consciència crística».²⁰ Panikkar parla sobretot d'una presència amagada de Crist a l'interior de les religions, però sobre aquest punt, com sobre molts d'altres, el seu pensament va evolucionar

15. Cf. Francesc TORRADEFLOT, *L'amour et la connaissance au-delà de l'ego - Étude de mystique comparée de la Bhagavad-Gita et de Jean de la Croix*, tesi de doctorat dirigida per Julien Ries i Marià Corbí, (Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 1995), ps. 409-449.

16. Cf. R. SMET, *Essai sur la pensée de Raimundo Panikkar* (Louvain-la-Neuve, Centre d'Histoire des Religions, 1981), p. 104; J. DUPUIS, *Jésus-Christ à la rencontre des religions* (Paris, Desclée, 1989), p. 243, nota 46.

17. Cf. R. PANIKKAR, *La Trinidad y la experiencia religiosa*, p. 32.

18. Cf. R. PANIKKAR, *La Trinidad y la experiencia religiosa*, p. 9.

19. Cf. R. PANIKKAR, *Misterio y revelación* (Madrid, Marova, 1971), ps. 191-192.

20. Cf. R. PANIKKAR, *La Trinidad y la experiencia religiosa*, ps. 85-86.

Panikkar parla de la «intuïció profunda i profètica» de l'espiritualitat neohindú, que mentre parla de Crist subratlla l'omnipresència d'una «consciència crística».

nar.²¹ L'any 1964 accepta, segons J. Dupuis, un lligam entre el Crist de la fe i el Jesús de la història, però a la seva nova edició de *The Unknown Christ of Hinduism* (1982), parla d'una «cristologia ecumènica» l'objectiu de la qual és presentar el Crist com una realitat desconeguda descoberta al cor de l'hinduïsmo com el seu principi de vida («la tesi d'aquest llibre és mística»). El Crist també és desconegut per als mateixos cristians.²² Panikkar considera Crist com el símbol viu còsmic anomenat «el Misteri» i que pot agafar altres noms, però que els cristians anomenen «Crist» —havent-hi arribat per Jesús. Cada nom expressa el Misteri indivisible i és una dimensió desconeguda de Crist.²³

El cristianisme pretén salvar tot el món, no només l'ànima, sinó tot l'ésser humà i el cosmos.²⁴ Tothom, sigui de la religió que sigui o no tingui cap religió, té una realitat ontològica, una «natura» humana comú que prové de Crist.²⁵ Segons Panikkar, tot ésser és una manifestació de Crist, una **cristofania**.²⁶ Tot existeix en la mesura en què tot és cristofania. Tot ésser és si participa del Crist.²⁷ Però aquesta

21. Cf. J. DUPUIS, *Jésus-Christ à la rencontre des religions*, p. 238.

22. Cf. R. PANIKKAR, *Ecosofia - Para una espiritualidad de la tierra* (Madrid, San Pablo, 1994), ps. 66-67.

23. Cf. J. DUPUIS, *Jésus-Christ à la rencontre des religions*, ps. 238-239; R. PANIKKAR, *Salvation in Christ Concreteness and universality. The Supername* (California, Santa Barbara, 1972), p. 59.

24. Cf. R. PANIKKAR, *Misterio y revelación*, p. 191; Id., *La Trinidad y la experiencia religiosa*, p. 113.

25. Cf. R. PANIKKAR, *Misterio y revelación*, p. 190.

26. Cf. R. PANIKKAR, art. *A Christophany for our times*, a «Theology Digest», 92/34, p. 7; Id., *Misterio y revelación*, p. 179, 188. Té una simpatia especial envers aquest plantejament, subratllant que no és pancrístic com en el cas de Teilhard de Chardin. Cf. R. PANIKKAR, *Benaurada senzillesa* (Barcelona, La llar del llibre, 1988), p. 225.

27. Cf. R. PANIKKAR, *La Trinidad y la experiencia religiosa*, ps. 87, 102; R. SMET, *Essai sur la pensée...*, p. 45.

participació només és possible per la descoberta del que ell anomena la «identitat» de Crist i mai mitjançant la seva insuficient «identificació». Panikkar distingeix entre identitat i identificació. No poden separar-se: l'esperit cartesià només pot copsar la identificació de Crist amb Jesús però no la seva identitat que escapa a la raó i que només pot ser copsada per l'amor. Una aproximació cristiana ha de procurar abastar la identitat i no només la identificació.²⁸

El Crist transcendeix la història

Crist és molt més que Jesús. Jesús és la darrera forma de Crist per als cristians. Jesús és Crist però Crist no és només Jesús, perquè l'encarnació és vista com un fet d'inculturació.²⁹ Segons Evangelista Vilanova, Panikkar insisteix sobre aquest punt per a afavorir una teologia de l'alliberament asiàtica.³⁰ Panikkar pensa que hom no es pot quedar lligat a la historicitat i a la humanitat de Crist, perquè hi ha el perill de bloquejar l'Esperit i de recaure en la iconolatria com ha passat de vegades amb la teologia de les religions. Considera interessant la intuïció de Stanislas Breton, que proposa l'alternativa de desenvolupar una consciència d'unicitat relativa totalment alliberada de connotacions axiològiques. Les religions no quedarien reduïdes a un suplement prescindible sinó que serien un complement del cristianisme.³¹

Panikkar afirma que la identitat entre Crist i el Jesús històric no ha estat mai afirmada d'una manera absoluta per la fe cristiana.³² El Crist de la cristologia del Logos de Panikkar és efectivament un Crist universal diferent del Jesús històric perquè va més enllà podent-se manifestar

28. Cf. R. PANIKKAR, art. *A Christophany for our times*, a «Theology Digest», 92/34, p. 10.

29. Cf. R. PANIKKAR, *Ecosofia*, ps. 64, 70.

30. Cf. E. VILANOVA, *Història de la teologia cristiana*, vol. III: segles XVIII, XIX i XX, (col·lectània St. Pacià núm. XLI) (Barcelona, Herder, 1989), p. 730.

31. Cf. R. PANIKKAR, *La Trinidad y la experiencia religiosa*, p. 91; ID., *Unicitat i monoteisme*, a «Qüestions de Vida Cristiana», núm. 119 (1983), ps. 119-120.

32. Cf. R. PANIKKAR, *La Trinidad y la experiencia religiosa*, ps. 85-87.

El Crist de la cristologia del Logos de Panikkar és efectivament un Crist universal diferent del Jesús històric perquè va més enllà podent-se manifestar en altres tradicions religioses.

en altres tradicions religioses.³³ Déu és de tots i Crist és universal, no només un *avatara*, una manifestació mítica de la divinitat que restaura el *dharma*.³⁴

Totes les religions van vers el Crist o vers el seu equivalent homeomòrfic, l'hindú, per exemple, és Isvara.³⁵ El Crist, sota qualsevol nom, és el símbol de les religions, dels nous moviments religiosos o dels moviments pretesament no religiosos progressivament sacralitzats que fan la funció de «quasi-religions».³⁶ Ja que tot és en ell, ho duu tot —perspectiva universalista—, incloses les religions, a la plenitud.³⁷ El Crist actua des de sempre: Adam, Abel, Abraham, Melquisdec. És un universalisme més enllà de tot particularisme i sense renegar del pensament pròpiament cristià. Panikkar intenta maridar la salvació que ve de Crist amb l'oferta divina universal dels mitjans de salvació. Crist salva a través, per exemple, de l'hinduisme, que esdevé, ell també, mitjà de salvació.^{38s}

33. Cf. P. KNITTER, art. *Las religiones en el pensamiento católico*, dins «Concilium», núm. 203 (1986), p. 129. És clar, però, que Jesús és veritablement la revelació del Crist universal per als cristians (cf. *ibidem*, p. 8).

34. Cf. R. PANIKKAR, *Misterio y revelación*, ps. 187-188; R. SMET, *Essai sur la pensée...*, ps. 37-38. Tot ésser humà i tota cultura necessita el Logos-Mythos-Pneuma. Cf. R. PANIKKAR, *Il Silenzio di Dio - La risposta del Buddha* (Roma, Borla, 1985), p. 150.

35. Cf. R. SMET, *Essai sur la pensée...*, p. 36. L'*homeomorfisme* és una manera de realitzar l'*hermenèutica dialògica* —que ens permet comprendre una cultura a partir d'una altra—. No és el mateix que l'analogia —com a molt seria el que s'anomena una *analogia de tercer ordre*. És una mena d'«analogia funcional existencial», no una correspondència paral·lela ja que cada cultura és un tot. Cf. R. PANIKKAR, art. *Is the Notion of Human Rights a Western Concept?*, a «Diogenes», núm. 120 (1982), ps. 77-78, 97; ID., *A Dialogue on Human Rights*, a «Interculture», núm. 83 (1984), p. 80.

36. Cf. R. PANIKKAR, *La Trinidad y la experiencia religiosa*, p. 91.

37. Cf. R. PANIKKAR, *Misterio y revelación*, p. 166.

38. Cf. R. SMET, *Essai sur la pensée...*, ps. 60-64.

Panikkar intenta maridar la salvació que ve de Crist amb l'oferta divina universal dels mitjans de salvació. Crist salva a través, per exemple, de l'hinduisme, que esdevé, ell també, mitjà de salvació.

Per a Panikkar una «teologia completa de les religions» ha de confessar que el Crist condueix les religions a la plenitud, canviant-les i convertint-les: Crist és la plenitud de tota religió a través de la *conversió*, que és un procés de mort-resurrecció.³⁹ Panikkar considera que la gran tasca del nou mil·lenni és la supervivència de la humanitat mitjançant la conversió de les religions. La **metanoia** demana deixar d'idolatrar la raó i deixar lloc al cor sense negar la dimensió racional de l'ésser humà.⁴⁰ S'ha de tornar el món a qui ja l'ha salvat.⁴¹ La relació entre els cristians i les religions té un triple fonament cristològic: el Crist creador, la seva salvació i la seva divinització.⁴²

L'Església còsmica metahistòrica

Es tracta d'una Església «catòlica» entesa com «la concretització particular d'una religiositat primordial i no com la pertinença a una altra secta que només fa dos mil anys que és a la terra».⁴³ L'Església és, per a ell, misteri abans que organització:

39. Cf. R. SMET, *Essai sur la pensée...*, p. 92; R. PANIKKAR, *Misterio y revelación*, ps. 195-196. És interessant subratllar aquí que Panikkar cita Mahatma Gandhi quan aquest afirma que el Crist no ha predicat cap nova religió sinó una vida nova. La teologia de les religions de R. Panikkar s'ha edificat a partir del Nou Testament. Aquí una llista de les cites més habituals: Mt 8, 5-13; 5, 26-28 i 43-48; Lc 3, 23-36; Jn 3, 17; 6, 51; Ac 10, 9-16, 24-28 i 44-48; 17, 24-31; Ef 1, 3-13, etc. Vegeu al mateix lloc les notes 397, 470 i 473.

40. Cf. R. PANIKKAR, art. *La religió com a secta*, a «Avui», 14 de juliol de 1994.

41. Cf. R. PANIKKAR, *Misterio y revelación*, p. 203.

42. Cf. R. PANIKKAR, *Misterio y revelación*, ps. 189-190.

43. R. PANIKKAR, art. *La religió com a secta*, a «Avui», 14 de juliol de 1994.

«La sentència ben coneguda *extra ecclesiam nulla salus* (o fora de la *samgha*, de l'Església, no hi ha salvació) és una característica essencial de la comunió dels sants (que un grup particular reclama el monopoli d'aquesta *ecclesia* i de decidir-ne els límits, és una qüestió ben diferent). És evident que la comunitat fora de la qual no hi ha salvació no pot pas ser una organització. Ha de ser un sagrament, un *samskara*, un *mysterion*»⁴⁴

L'Església és la plenitud de la «cristiania»,⁴⁵ perquè reestructura la natura humana en la seva plenitud. La seva finalitat és fer que la varietat de llums i de colors convergeixi vers un sol raig blanc, que és el Crist.⁴⁶ Panikkar proposa que aquesta religió autènticament catòlica celebri un nou concili de Jerusalem que aculli les altres religions humanes la font de les quals és allò diví.⁴⁷ Panikkar va descobrir que aquest raig de llum estava present en l'hinduisme. Crist està amagat, però alhora present, en totes les religions autèntiques, raó per la qual la cristiana no pot condemnar sinó que ha d'assumir i aprofundir les altres religions perquè el Crist també s'hi pot manifestar.⁴⁸ Panikkar considera negatiu i colonialista el terme «no cristià». Prefereix considerar que les religions pertanyen ja, d'alguna manera, a l'economia cristiana de la salvació.⁴⁹ La mediació universal de Crist està present en l'hinduisme, però encara no ha desvelat el seu rostre perquè encara està amagat i ha de créixer i ser reconegut. Diversos teòlegs cristians experts en hinduisme sostenen aquest plantejament: J. Dupuis, D. S. Amalorpavadas, G. Griffiths, entre altres.⁵⁰

44. R. PANIKKAR, *Benavada senzillesa*, p. 140.

45. Cf. R. PANIKKAR, *La nueva inocencia* (Estella, Verbo Divino, 1993), ps. 161-307.

46. Cf. R. PANIKKAR, *Religión y religiones* (Madrid, Gredos, 1965), p.187.

47. Panikkar vol tractar a Jerusalem II el «problema» religiós. Cf. R. PANIKKAR, art. *Umicitat i monoteisme*, a «Qüestions de Vida Cristiana», núm. 119 (1983), p. 93; ID., *El somni...*, a «Qüestions de Vida Cristiana», núm. 131-132 (1986), p. 177.

48. Cf. R. PANIKKAR, *Misterio y revelación*, p. 198; P. KNITTER, art. *La théologie catholique à la croisée des chemins*, a «Concilium», núm. 203 (1986), p. 134.

49. Cf. R. PANIKKAR, *Misterio y revelación*, ps. 174-175.

50. Cf. J. RIES, *Les chrétiens parmi les religions* (Paris, Desclée, 1987), p. 449.

La mediació universal de Crist està present en l'hinduisme, però encara no ha desvelat el seu rostre perquè encara està amagat i ha de créixer i ser reconegut.

La primacia de la religió de l'amor

Una sola religió feta de diversitat però la naturalesa de la qual és la primacia de l'amor. Panikkar vol superar els límits de la historització de la fe però sense caure amb la gnosi i sense perdre el valor de la història. Ell considera la religió universal i autèntica com una realitat humanitzadora. La religió autèntica porta la salvació humana, la de l'amor. Panikkar diu que tots els creients de totes les religions tenen una *fe implícita en l'amor*.⁵¹ És clar que aquesta unitat en la fe no va contra el pluralisme ètic i doctrinal —Panikkar diferencia entre fe i creences.⁵² Afirmar clarament que entre les religions hi ha una primacia de servei, d'amor.⁵³

L'actitud cristiana fonamental envers l'altre i envers el món no és la coexistència, sinó la pro-existència en favor del món en l'acció-contemplació-amor.⁵⁴ Els cristians no tenen pas el monopoli de la bondat, de la veritat ni de la salvació.⁵⁵ S'ha de purificar el complex de superioritat

51. Cf. R. PANIKKAR, *Religión y religiones*, p. 206.

52. Cf. R. PANIKKAR, *Myth, Faith and Hermeneutics - Cross-cultural studies* (Bangalore, ATC, 1983), p. 195, nota 29; ps. 198-200.

53. «No hi ha primacia entre les religions, a excepció de la seva actitud de servei; no hi ha preeminència, menys pel que fa a l'amor; no hi ha conquesta, menys la de la veritat. Només la que ofereix un servei més pur i desinteressat, un amor superior; la que reconeix la veritat més esclatant, només aquesta serà la guia, la reina i conquerirà en un sentit superior al qui sigui simplement humà i sense cap esforç ni cobejança de poder, honor ni glòria. La història de totes les religions n'és la prova més evident. No es tracta d'una qüestió de preeminència ni d'influència, sinó més aviat de comprensió i d'ajuda» (R. PANIKKAR, *Religión y religiones*, p. 201). Cf també R. PANIKKAR, *Maya e Apocalisse - L'incontro dell'Induismo e del Cristianesimo* (Roma, Abete, 1966), p. 238.

54. Cf. R. PANIKKAR, *Misterio y revelación*, p. 200.

55. Cf. R. PANIKKAR, *Misterio y revelación*, ps. 175-177.

El considera la religió universal i autèntica com una realitat humanitzadora. La religió autèntica porta la salvació humana, la de l'amor.

crisià i descobrir els altres com a amics —cita aquí Mc 9, 40—,⁵⁶ edificant una relació de confiança desinteressada,⁵⁷ disposada al perdó i a la reconciliació —parla fins i tot de tolerar la intolerància com la prova de foc del diàleg—,⁵⁸ que transformen el conflicte dialèctic en una tensió dialògica —polaritat creadora—,⁵⁹ l'expressió de la qual és l'acollida mútua de l'altre fundada sobre el compartir una realitat superior transcendent.⁶⁰

El pluralisme de Panikkar

Panikkar parla d'un pluralisme religiós que supera els extrems del relativisme i de l'exclusivisme.⁶¹ Aquesta mena de pluralisme és el *kairos* del nostre temps, una oportunitat especial que Déu ens ofereix.⁶² Es fonamenta en la natura profunda de les coses i va més enllà del simple pluralisme ètic.⁶³ Panikkar —amb John Cobb— és considerat per David

56. R. PANIKKAR, *Misterio y revelación*, p. 183; Id., *La Nueva Inocencia*, p. 336.

57. Cf. R. PANIKKAR, *Misterio y revelación*, p. 187; Id., *Sobre el diálogo...*, p. 154.

58. Cf. R. PANIKKAR, *Paz y desarme cultural* (Santander, Sal Terrae, 1993), ps. 171-173; Id., *Sobre el diálogo intercultural* (Salamanca, San Esteban, 1990), ps. 35, 54.

59. Cf. R. PANIKKAR, *Sobre el diálogo...*, ps. 49, 62-63.

60. Cf. R. PANIKKAR, *Sobre el diálogo...*, ps. 51, 57.

61. Cf. R. PANIKKAR, *Misterio y revelación*, ps. 148-149; Id., *Is the Notion of Human Rights a Western Concept?*, a «Diogenes», núm. 120 (1982), ps. 93-94; Id., *Indica theological Series*, a «Questions de Vida Cristiana» núm. 141 (1988), ps. 119-120; Id., art. *Prolegòmens...*, a «Questions de Vida Cristiana», núm. 138 (1987), ps. 115-118 i 120-121 (en què diferencia el pluralisme *de facto* i el pluralisme *de iure*).

62. Cf. Peter GORDAY, art. *Raimundo Panikkar: Pluralism Without Relativism*, a «The Christian Century», 6 desembre de 1989, p. 1147.

63. Cf. R. PANIKKAR, *Sobre el diálogo...*, ps. 23, 45-46; Id., *The Defiance of Pluralism*, a «Soun-

La veritat és pluralista: hi ha tants camins cap a la llibertat, vers l'alliberament, vers la saviesa, *mukti, nirvana, jñana, ananda...* com nosaltres, els éssers humans, siguem capaços de descobrir o de recordar.

Tracy com a un teòleg cristià del pluralisme religiós que proposa una transformació mútua i radical.⁶⁴ Aquest pluralisme implica l'abandó del paradigma monoteista i la relativització de la raó així com el pluralisme de la veritat més aviat que el perspectivisme de percebre el Misteri de mil maneres sense que cap arribi a esgotar-lo —caràcter existencial de la veritat segons el qual la veritat és relacional.⁶⁵ La veritat és pluralista:

«Hi ha tants camins cap a la llibertat, vers l'alliberament, vers la saviesa, *mukti, nirvana, jñana, ananda...* com nosaltres, els éssers humans, siguem capaços de descobrir o de recordar. Les sendes són innumbrables perquè la veritat pot manifestar-se de múltiples maneres. Els camins de l'ésser humà són també sense límit i les visions són tantes com els vidents [...]. La veritat està amagada arreu, ningú no en té el monopoli [...] i ella és de natura pluralista.»⁶⁶

dings», 1-2 (1996), p. 170. Sobre el problema del pluralisme de manera més extensa, vegeu *ibid.*, ps. 15-70.

64. Cf. D. TRACY, art. *Theology: Comparative Theology*, a M. ELIADE (dir.), *The Encyclopedia of Religion*, vol. 14, p. 451.

65. Cf. R. PANIKKAR, *Sobre el diàleg...*, ps. 106-107, 111-117 i 119; ID., *The Pluralism of Truth*, a *World Faiths Insight*, 26 (1990), ps. 10-11, 13; ID., *Introducción*, a T. SCHIPLINGER, *Sofia-María - Una visión integral de la creación* (Barcelona, Hogar del Libro, 1993), ps. 11-12. La veneració de l'absoluta transcendència de Déu i el Déu-Amor, que van més enllà de la seva formulació en el llenguatge teista, són al centre del pluralisme (cf. Peter GORDAY, art. *Raimundo Panikkar: Pluralism Without Relativism*, a «The Christian Century», 6 de desembre de 1989, p. 1148.

66. R. PANIKKAR, *La experiencia filosófica de la India* (Madrid, Trotta, 1997), ps. 147-148. Cf. també ID., *A Dialogue on Human Rights*, a «Interculture», 83 (1984), p. 80; ID., *The Pluralism of Truth*, a «World Faiths Insight», 26 (1990), p. 12, 15; ID., *The Defiance of Pluralism*, a «Soundings», 1-2 (1996), ps. 172 i 184.